

ДЕКЛАРАЦИЯЗЫ ДУЖААТТЫНГАН

"Хуу кижилерден олча-ажык үндүрүүнү дугайында" Россия Федерациязынын Хойлузунга дүүштүр ТР-нин Президентини Ш.Д.Ооржак хууда орулгаларын болгаш өңүзүндү, а ол ишкеш чок төрөдерини өңүзүндү дугайында декларацияны Кызыл хоорай талазы-биле үндүрүп инспекциязыга кийрген. ТР-де күштүг бооп турар норма-чижек—эрге-хойлууга дүүштүр Президентини орулгалары мындаг:

лардан орулга албаан. Республиканын Президентизи Кызыл хоорай чагырганын 1994 чылда бергени 72,8 дөрбелч метр шөлдүг эгитпес өңү болур бажында чурттап орат. Эрткен чылын садып алган "УАЗ-31514" маркалыг машиналыг.

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 40 (16200) ♦ 2000 чылдың апрель 11, вторник ♦ Ат салган шагы ♦ Садар өртөз 3 рубль. 21.30

Президентиниң Айыткалы — чугаалажышкында

БЕРГЕЛЕР ТУРЗА-ДАА...

Россия Федерациязынын Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызынын чурттакчы чонну ажылга хаара тудар Тыва Республикада Департаментиниң удуртукчузу Ч.С.Монгушка бистиң корреспондентивис ужурашкаш, ооң ажыл-ижинге хамаарышкан айтырылганын салган.

Чонну ажыл-биле хандыраарынын дугайында Тыва Республиканың Программаны амдыралга боттандырат талазы-биле кандыг хемчеглер алдынганын, Чагай-оол Серенович?

текаларга дужааган. Оон ангыда мал ченери, олар мях белекээринге, чугай өрттедиринге, оларны садып-саарынага кырышкан.

Ажыл чок хамаатыларын хей-ниити, сезонунг ажылга хаара тудар талазы-биле Чеди-Хөл, Тес-Хем, Улуг-Хем кожуун-варда элээн ажылдар кылдынган. Чеди-Хөл кожуун-вуд Элегес, Чал-Кежиг, Хову-Аксы сумуларын учетта турар ажыл чоктар картофель, капуста, ногаалар аймаа өстүреринге илдепкейлиг кырышкеш, багай эвес дүжүттү ажаап алганнар.

жилерге аай-дедир сана-жылга-биле төлевирни боттандырган. Чонну ажыл-биле хандыраарынын дугайында 14035,3 муң рубль чаргы-датынган, оон иштинде илдепкейлиг политика программасына 1030,7 муң рубль, материалдыг деткэмчеге 7870,1 муң рубль чаргыдаан. Ажыл чок хамаатыларын өөредиринге 161 муң рубльди, хей-ниити ажылдарын организа-заастарына 869 муң рубльди, ажыл чок дээш пособие төлевиринге 7345 муң рубльди үндүргөн.

Программада көрдүнген хемчеглерини кезини күмүсеттинмээ. Фондууну сая-хөө байдалын на-рындааны-биле оон чам-дык угланышкынын кызырар ужурга таварыш-кап бис. Бүдүрүлгелерини сая-хөө байдалы кошкан, оон уштувун алыр дээш кадрларын кызырар турар дык таарымча чок болуп келген. 1999 чылдың январь-сентябрь айларда 1747 кижини ажылдан үндүрүп, кызырган. Оон иштинде үлетпүрден — 98, көдээ ажил-агыйдан — 247, мях ажил-агыйдан 121 кижини кызырган болгаш өске-даа.

ДЕНЗИГУУРЛЕР

Бөгүн хей хемчеглер тургузары-чаргылыгы чугаалажышкында. Ийн муң чылдың январь-ным-биле алырга, республикада 27 совхоз, колхоз ар-кан. Көдээ ажил-агый кооперативтер чер, мал ажилын чартык кезин болу берген, артканы — ниитилелдер, эштежылелер.

"Чагыдыкчы хүнү"

ОЛ МЫНЧААР ЭРТКЕН

Бистиң чуртта 70 муң хире иш-бүрү үндүрүлгелер ниитилел-политиктиг, социал-экономика, уруулар, студенттер, коочуннар, медицина, көдээ ажил-агый болгаш оон-доо өске темаларын чыргыдып турар. А республикада 11 солун, сөткүүдөр республика, хоорай амдыралдык болушкундарын, иш-чактар, омыктар, уруулар амдыралдык болушкундарын билер бис. Ынчангаш чырыкча үнүп турар солун, сөткүүдериң чагыдыкчы кижилер таарымчалыг өртөктөр-биле чыгыдып алыр органы тургузары-биле апрель 7-де Тываның күрүнө филармониязына Федералдыг чокта харылзааның Тыва Республикада эргелет чычыл болган "Чагыдыкчы хүнү" байырлаагы организастап эрттирген.

ДИЛЕГ

МУГУР-АКСЫ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫНЫҢ БАШКЫЛАРЫНДАН, АДА-ИЕЛЕРДЕН УЛУГ ИДЕГЕЛ-БИЛЕ

МӨҢҮН-ТАЙГА КОЖУУННУҢ МУГУР-АКСЫ ОРТУМАК ШКОЛАЗЫНЫҢ АМГЫ БЕРГЕ БАЙДАЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Амгы үеде школада байдалымыз кысказы-биле тавыштырарга мындыг: школада шупту 1400 өөреникчи, 158 башкы болгаш ажилчиннар бар. Ол хире хей өөреникчи 1968 чылда-ла туткан (320 олутту) школада шупту 62 класс сынмарлажы өөренип турар. Чылдан чылче өөреникчи саны немежип турарындан өөренип турар шупту чедиршес, ыначгаш немей тулуг-даа кылып, интернат кылдыр туткан бажынарны-даа өөренип класстар кылып алган бис. Ам бо өөредилге чылында шупту сыншпай бардымыс.

Оон-биле чергелештир бүдүн школада чылыг негелдези шупту сагыттынмайн турар. Чылдан чылче школань соогу улам-на дорайтап бар чыдар. Күзүн, чазын мүн-не өөренип болур, а кижын шупту хаап кааптар класстары эвс бар. Бо хүнверде ийн ээлчегде 8 классты өске класстарже тарай үлеп алган өөредип турар бис, ам канчаар, шупту тарадыптар арга бар эвес.

Школань чылыдып алыр дээш, хемчеглерни ап турар, ыналза-даа ол күш четтирбейн турар. Кожуунга солярка үзүктелти бээрини чылдагааны-биле улуг котелдар ажылдагынмайн барган, ыначгаш школавысты 7 аңгы бичин-бичин печкалардан одап турар. Оларнын ыжы-бузу безин урулгарыны кадыкшылынга кайи хире хоралыгы? Олар школань домей-ле чедир чылдып шыдавайн

турар. Чамдык класстарга тонууг хамаанчок, бөрттүг олурар апаар — соок. Чыл чылы-биле мындыг байдалда өөренип турар өөреникчилерин, ажилдап турар башкыларын, ажилчиннарнын кадыкшылы дыка-ла кошкап турар. Кыры-биле шынчын эмчи хыналдазынын түнелинде безин өөреникчилерин аразында караа четпес, ангиналгы, ревматизминг, гастриттиг, бүүрек болгаш сычгуур аарыг урулгар хей болган. Школань доозукчуларынын иштинде кадыкшылыныг байдалы-биле шериг албанындан хостадып турар оолдарнын саны чыл бүрүде улам көвүдөп орат. Соок школага докуп турганындан кыс урулгарын, херээжен улусту аарып турарынын саны көвүдөөн.

Өөрүп ЧЕТТИРИИШКИН ААЗААШКЫН БОЛУП АРТПААН

Эрткен 1999 чылдың күзүндө республиканың база бир төөгүдү школарынны бирээзи — Шагаан-Арыг хоорайнын №2 школазы тургустуванганында бээр 70 чыл болган юбилейни демгелеп эрттирген. Школань коллективинге байыр чедирип тура, ТР-нин Президентизи чылыг-чымычк сестеринде ангыда, чамдык айтырылганын шийтирээринге дуза кадарын аазана турган.

болгаш Чазанын юбилей-лиг бээр — УАЗ-22069-03 микроавтосту бергени дээш өөрүп четтиришканын сестерин илереткен чагаа келген. Чагаан-Арыг авторларын сестери-биле алырга, школа микроавтосту болурга, өөредилге чери болува акша-тегерин аялдап алырынга, өөреникчилерин көдээ ажил-агый ажилдарыч болгаш культурамассалыг хемчеглерже сөөртүрүнге таарымчалыг байдалдарын тургузар.

Сөөлү шакта

♦ Дүүн В.Путинниң даргалаашкыны-биле РФ-тин Айыл чок чорук чөвүленин ээлчеглиг хуралы эрткен. ХКД-2 керээни күштүг болдуруп бадыларын айтырып алаа чугаалашкан. АКШ-тин президентизи Б.Клинтон болгаш РФ-тин Президентизи Б.Ельцин бо айтырыгны 1997 чылда чугаалашса-даа, ама чедир күштүг болдуруп бадыла-ваан, ону апрель айда Күрүнэ Думазынын бүгү фракцияларын удурткучулары-биле сүмелешкеш, бадылары шийтирлээн.

Ам бо хүнверде байдалымыз өөренип көргөш, хүндүлүг Президент Шериг-оол Динжишкоч, бистиң хүндүлүг депутатимыс Саякыл-оол Хилик-оолович Монгуш, Владимир Игоревич Локтионов, Мөңгүн-Тайга кожуунун ода-мелеринин, башкыларынын муңчулук, бергелдеп чорурар бо чугула негелде-дилезин хандырып, Мугур-Аксы ортумак школазынын амгы берге байдалын боттандырат база катан кези көргөш, биске 2000 өөреникчи олуттук чаш школань тудуун эгелээрин база катан улуг идегел-биле салырдан диледиж.

БОЛУК БАШКЫЛАР, АДА-ИЕЛЕР. (23 кижил ат салган).

АК СЕТКИЛДИГ АЖЫЛЫ ДЭЭШ

Тыва Республиканың Президентизи Ш.Д.Ооржактын 2000 чылдың март 31-де № 655 Чарлынын озутар өөредилге талазы-биле ачы-хавызы болгаш хей чылдарда үрө-түнөөлүг ажылы дээш Кызыл хоорайда № 12 школань башкыларын шаңкыган.

Тыва Республиканың өөредилгениң алдарлыг ажылдакчызы Хүндүлүг атты: Эге класстар башкызы Наталья Петровна ФЕДОТОВАга тывыскан. Тыва Республиканың Президентизинин Хүндүлүг аты.

дергей улуг үрлээшкени болган. 200 муң гектар тараа шөлдерни суг ааанда кырген, телефон харылзааны үзүлгөн, хей саньыг көвүрүлгенин үрээ. Чонну амы-тынны камгалаары-биле 16 муң ажыг шеригни хаара туткан.

(АГЕНТИЛЕДЕР МЕДЭЗЛЕРИНДЕН).

Чазак Отчедун чугаалажып тур Пенсия. Ооң чыылдазы

Өрткен чылын РФ-тин Тыва Республикада Пенсия фондузунун салбырынын ажылы саң-хөө талазы-биле берге байдалдарга эгелөөн. Ындыг-даа болза мурунку чылдарга деңгөөрге, чедип алдынган өки түздүр бар. Ол бүгү РФ-тин Чазактан бүгү деңгөөрлерде Пенсия фондузунун үзүт кычөөнгей салып өгөлөөни-биле, ооң саң-хөөзүчө камгалам дидырынын болгаш өске-даа акша-хөредниги кырып турары-биле, РФ-тин Орук фондузунун гуманитарлыг дузасын боттадырары-биле тайылбырлаттынар.

Пенсионерлернин амдыралын дегкири-биле 1999 чылда пенсияны ийн удаа — майда 12 хуу, ноябрьда 15 хуу естүргөн. Апрель, октябрь, декабрь айларда үш удаа 70 рубль түнге дузалал акшаны берген болгаш, май, ноябрь айларда ийн удаа кошкак хандыртылганы пенсияерлернин немелде төлөвирин естүргөн.

2000 чылдын январь 1-ден эгелеп, эн эвээш пенсия акшанын түнү доктаамал дузаламчы акша-биле катая Тыва Республикада 504 рубль 60 копейка, а эн хей пенсиянын түнү 665 рубль 49 копейка болган. Азы эрткен чыл дургузунда 176 рубль 74 копейке база 122 рубль 19 копейке өзе берген. Пенсиянын ортумак түнү 163 рубль 97 копейке ескен.

Россиянын Пенсия фондузунун саң-хөө байдалы бо чылын февраль айда пенсия акшанын 20 хуу, кошкак хандыртылганы пенсионерлерге дузаламчы акшаны база өстүрер аргалып болган. Бо чылдын февральда эгелеп, эн эвээш хемчээлдиг пенсия акшанын түнү 574 рубль 60 копейка, а эн хей хемчээлдиг пенсия акшанын түнү 666 рубль 94 копейке деп болган.

Пенсия акшанын өстүргөнү ону төлөп бээринин чарыгдалары өстүргөн. ТР-нин пенсия фондузунга ол чарыгдал 1999 чылда январь айда 30 миллион рубль чедир өскөн. Бо чылдын февраль айында пенсия акшанын төлөп бээрине 50,5 миллион рубль хергеелдигинге. Эскээр чугаалаарга; эрткен чылдын декабрьда деңгөөрге, 18 хуу хей болган.

Ол бүгү бергелер туралда, республикага пенсия болгаш анаа немелде язы-бүрү дузаламчы акшалар эрткен чылын ай саньда үнүп турган. Ол бүгү Россиянын Пенсия фондузуна 292 миллион рубльге саң-хөө дузасын

көргүскени-биле чедип алдынган.

Чыл дургузунда ТР-нин Пенсия фондузунун салбырынын ажылы түнүп тура, бир-ле дугаарында, ажылдын кол утланышынын камгалам дидырынын чырынын кол кичээнге ай сайгарган. Россиянын Пенсия фондузунун удуртулузынын бадылап кааны 239 миллион рубльди план езуугаар чыыр тургаш, 240 миллион рубль чыгган. Ам-даа уламчыл турар экономиктиг сандараашкын үезинде ол улуг чедийшик.

Кызыл хоорайга камгалам дидырынын чырынын деңгөө дидылаа кергүзүлгөр езуугаар 107 хуу болган. (Эргелеп даргасы Б. А. Тутур-оол). Кожуунардан Мөнгү-Тайга 113 хууга (Төлөзөн Л. Д. Насыр-оол), Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем кожуунар 106 хууга (Төлөзөн С. Б.-Б. Саая, А. М. Ооржак), Каа-Хем 102 хууга (Төлөзөн Т. П. Пестова) дидырынын чыгган.

Дидыры чырынын планын эн кудуку деңгөө Ах. Доврак хоорай 71,4 хууга (Н. О. Кужугет), Чеди-Хөл 83,6 хууга (Е. Ф. Аршина), Кызыл хоорай 84 хууга (С. Ч. Хертек), Чаа-Хөл 84,6 хууга (К.С. Даржай) күүсеткилөөн. Оон ийаи Сут-Хөл (85 хуу), Эрайн, Барын-Хемчик (88 хуу) кожуунарын төлөөлөрүнүн акжылы база ортумак куду деңгөөдиг

Чедер-четнес түдүгөрүн өөренип көргөш, РФ-тин ТР-де Пенсия фондузунун салбыры дараазында чар сорулгаларын мурунда салган:

1. Россиянын РФ-тин баштаар черинин бадылааны планын оонаддазын езуугаар камгалам дидырынын чыгындына өй-шаанда чоруларын чедип алыр. Дидыры чыгындына дүргөдериин чар аргаларын тынар. Өрөөндери хуусазын кызырар;
2. пенсия акшанын пенсионерлерге өй-шаанда бөөр;
3. 1998 чылдын апрель 1-ге, 1999 чылдын май 1-ге чедир камгалам дидырынын акша стажы, ай турар шалындыгы дугайында боттуг дидынадыларын чыыр. Бо чылдын июль айда эгелеп, пенсия тымырда ук дидынадыларын бермидедалар;
4. хыналда-ревизия ажыдарына түндөлдиг, шалыпкын болуру артык бөөр;
5. пенсия тымырнын салбырынын саң-хөө акжылы доктаамал анализтеп хайгаарар.

Вадин ОЮМ.
Россия Федерациязынын ТР-де Пенсия фондузунун салбыр удурткучуна.

КЫМ ЧЕЖЕ ОРУПГАЛЫГЫП?

1999 чылдын орулгаларынын дугайында декларацияларны (билдиринишнерини) үндүрүп инспекцияларынче дужаары уламчылоп турар. 2000 чылда декларация дужаар кампаниянын ажылынын дугайында РФ-тин Үндүрүлгөр болгаш чылдалар талазы-биле кампаниянын ТР-де Эргөлөөнин хуу кижилерге үндүрүп оонар килдинин дарганы Татьяна Ховальгонова СТЕБАКОВАДАН айтырдымыс:

— Татьяна Ховальгонова, декларация дужаадамы чыккын кыдыг торуу турары?

— Март 30-ге чедир байдал-биле аларга, ТР-де ниятизи-биле 2195 хуу кижилер 1999 чылда орулгаларын дугайында декларацияларын дужааган. Оон иштинде хуу сайгарлыкчылардан 1145, а күрүне ажылдакчылардан 262 декларация түздүр алдынган.

— Бо чылын декларацияны кайы үеге чедир дужаап болуру?

— Декларация дужаарын январь 1-ден эгелөөн. Хоойлу езуугаар апрель 30-де доостур журулу, ынаага 2000 чылда ол хуу — улуг-хуу, а улаштыр байрлал хүнери таваржып турар болгаш, декларация дужаарынын сөөлүгү хуу — майнын 3 болуп турар.

— Бо чылдын декларация бланкынын хөвири кандыгы?

— Үндүрүп төлекчилери 3 кол бланкларын болгаш оларга капсырылгаларын (“А”-дан “К”-га чедир) долдурулар. Капсырылгаларын кайызын долдуруу үндүрүп төлекчилерин 1999 чылда алган орулгаларын хөвиринден хамааржыр.

— Билдинмес айтырлар талызы-биле сүме алыр диде кайнар барак өкил, Татьяна Ховальгонова?

— Чурттап турар черинин аайы-биле үндүрүп инспекциязын декларация бланкынын канчаар долдуруун айтырып а болуп.

— Май 8 дөөрге ам-даа ырак ыкшап, а бир өвес озаалдар болза, чүү болуру?

— Немей, “артык” чарыгдалар үндүрер апар. Бо чылын административтик харысалгалам аныкта, үндүрүп төлөөлөрүнүн 1 кезээнин 1999 чылдын аайы-биле үндүрүп харысалгаламга база оонажып болуп. Ынчангаш озаал-давазы, чүну-даа улганы чугула.

— Декларация дужаарда, түдөн өгөлөөр?

— Декларация дужаарда, баштай 1999 чылда орулга алган бүдүрүлгөлөргө бухгалтерияларын немелде орулга алганын дугайында шындыктарын чып алыр. Бир өвес өг-бүлелиг, ажы-төлүгү болуунара, балдылкан дугайында дептеринин, орулгаларынын төртүтүнгенин дугайында херчилелдеринин хоолгазы болгаш болуунын паспорттарынын апар алыр болуунара эки. Ынчан чур урулгалар дээш үндүрүп чигелдезин а болуп. А декларация бланкынын чурттап турар черинин аайы-биле үндүрүп инспекцияларын алгаш, долдуру. Кичээнге өлгө болуп болуунара, берге чүе чоң.

Борис МОНГУШ,
РФ-тин ҮЧЯ-нын ТР-де Эргөлөөнин информация килдининин ажыл-докчызы.

ТР-нин Чазанга, Курдуманын депутаттарына ХАРЫ-ДАА ЧОК

Тыва биле Моол Арат Республикаларынын аразында турар күрүне кызыгарынын айткан шугумуна ботум хуумда чөпшээрешпей турар мен. Чүге дээрге Тыванын муруну зоназында хамааржып турар 4 кожуунарын дивестерлеринден шаг-төөгүндө бээр бистап өгбөлөвистин чурттап келген чер-девички эрине моолдар апарган. Моон чылдагыны түдөн болганын дээрге, кажан кызыгарга демлек каалау үеде Моолду, Тыванын төлөөлери хамаарышкан черлерин херек кырында эргип көрүп турла, моолдар кол-биле бизнип, чуртуп каан чер картасы уштуп келген, а Тыванын төлөөлери карта чок, курут болган. А моолдар ону дораан ажыглап тыртып алгаш, Тыванын эргиде турган кызыгар шугумунда бисче талаже ыйыдып турдуккан.

Ол үеде Тыванын ынангы комиссиянын чери билди тустус дивестерлерин кижилерне ажыглаваан, ынангыга эргиде турган кызыгар демдектерин база херекке албаан. Оон кадында кызыгар демдек чүлге бетон чагылар биле каалап турган болгаш олар дүргө чоруурунга эптиг машина оруу барымдаалап, демдектерин тургускаан.

Олар чер-чуртун олар-белчирин, ажык-байлаан, соок-чылы чуртун бойдузун-да барымдаалаваанар. Оон түнелинде бистап кызыгар кожуунарында кайы хире бергелер таваржып турарын ам көрүп чок бис.

Ажык-херек кылып тургаш, харысалга чок, чүвени чедир угап билбес багай удуртулганын хайы-биле чоңуу кагалалга чедирип, түрөлдүп турары бо өвөспө.

Мен бо үстүндө чүлгө хамаарыштыр кызыгар айтканын 1961 чылдан бээр көрүп келген мен. Билген кижилер бар-даа болза, деткир кижилер эвээш турган. Ынчанга-да ол айтканын соксатпай, 1987 чылдын август СЭПК ТН-нын Чигинге секретары турган М. С. Горбачева, РСФСР-нин Сайыт Чувелелинин даргасы турган Вороничкова болгаш СЭПК Тыва Обкомунун секретары Г. Ч. Ширинге кызыгар шугумун моолдар-биле каттап эде чугаалажыр кылдыр делег билдириништерин кырып турдум. Оон соода 1988 чылдын 8 айда база каттап көрдүм. Мынчага дээр

мөн ол билдириништерин харызы чок болган, а оон хоолгазын, чүвени канчап билди дээш арттырып алганы бо хүнге дээр кагалал-тыгаш.

Моону чүге үндүрүп, чугаалавып келдин дээр болза, Тыванын кызыгар шугумун эки билдирим кончук болгаш, оон бээрлеп келгенге хоуму-да чоруур мен. Оон-биле катая Мөнгү-Тайга кожуунун агаар-болдузунун калыштыривин байдалына чурттап, көрүп чараан болгаш бо айтканын черле көдүрө деп болуп чараан мен. Моону черле оварып көрө эки.

Ынчангаш бо айтканы Тыванын Чазак, Курдуманын депутаттары оона соууругал болурун дилээр мен. Амгы үеде эрги кызыгар шугумуна турган демдектерин моолдар урп-балап каапкан. А ону билди улуг назыл кижилер бистин арызга тавезел турар. Мен келер үе, чал салгалды бодал, бо айтканын көдүрүп, ынаар кичээнге ытландырып турарым бо ийя.

Очур-оол ООРЖАК,
күш-ажылдын хоочуну.
Кызыл хоорай.

КӨВҮРҮГ ЧААРТЫНАР

Улуг-Хемин кежилер аргыжып турган өргө көвүрүгү 1964 чылда кылган. Оон берге таптап-ла 36 чыл бооп турар. Бо үе дургузунда ол көвүрүгү амьдарады суддалы бооп, Тыва Республиканын социал-экономика чартыгына төлөптиг үлүг-хуузу кирип келген, чөсе тонна чүк олап өртпөөн дээр бооп. Чүү-даа чүе өлөөр, өргижирөө болгай, каш чыл бурунгар орук талазы-биле тускай өртөмнелерин кирип келген салды көвүрүгө каттап септеге чорутпас болза, озаал-ондак туруп болурунун барымдаанын бадылаан.

Оон түндөндө Улуг-Хемин кежилер ийн дугаар улуг көвүрүгү тулар айтканын тургустунуп келген. Ынчангаш 1994 чылда ийн дугаар көвүрүгүн тууду, аар чүкүтүг машиналарын олап артыштырарынын айтканын шиптирөөн. 1996 чылдан эгелөөш, оручтулар Каа-Хемин кежилер чүе көвүрүгүн кылып киргеш, 1999 чылдын октябрында ажылаага кирген. Ам айтканы — өргө көвүрүгүн каттап септегеин чоруудары. Бо дөөрге бөдүүн өвес айтканы, кемин ол чарында 6 муң ажык чурттакчылар, өөреникчилер, студенттер, ажылчынар бар болгай. Олар хоорай-биле канчаар аргыжары? Ийн дугаарында, хоорайнын ол чарында хей дачалар бар, кызылчыларын амьдараалынын бир дөү ында, ол чокта канчаар? Бо-ла бүгү тургустуну келген айтканыларга тодаргай харызын бөөри-биле хамаарылыг удуртуктарга сөстөн бериптөөндөр.

Бир дугаарында “Тыва автоторук” эргелелинин начальниги С. С. Саава:

— Бо көвүрүгү кылганна бээр 30 чыл ажа берген. Ол үеде Сабирянын улуг хем-веринге кылдынган көвүрүгү шагда-ла септеп, чаартып кылып эгелөөн чүе. Бис көвүрүгү моон мурундала кылып эгелээр турдувус, ыналда-да ийн дугаар чаа көвүрүгү кылдынын эгелөөн, оон-биле чергелештир Каа-Хемин кежилер чаа көвүрүгү база кылып эгелөөн болгаш, кызылдар ла күш чөпөй турдувус. Көвүрүгү бо чылын 3,5 млн. рубльды турдуг-монтаж ажыдарын шипчээлдиг алыр. Кылдыр хуусааны 2 чыл болуп. Көвүрүгү эргижирөөн, оон кырында чалдып каан бетондары буступ, чарылып үрелген. Көвүрүгү тууду турар эн кол өвөө, сугта турар демір-бетон чагалар болгай, оон эрктен үш дугаар чагызы чылдын ийленип бадып орап. Бо талазы-биле бистин тускай өртөмнелерин хынап, шипчелт көргөн.

Көвүрүгү март 20-де транспорт аргышпас кылдыр хаап кааптар турдувус. РФ-тин Президент сонгулданыр капсырлажы бээрге, март 27-ге чедир узайдыр ужура таваарышкан. Көвүрүгү септеп, кылып киреринге тудугулар-даа, тудуг материалдары-даа белеп. Ону шипчелт-биле керээлг аймактып турар Красноярский 7 дугаары көвүрүгү тудуг отрядынын Михаил Бывок удурткан тудугулары кылдыр. Хоорайнын ол чарында пассажирлерин канчаар аргыштырарын Кызыл хоорайнын чагыра чери шипчирлээр апар. Кышкы үеде хем оруу-биле аргыштылганы бистер харылаар бис. Айтканынын болбайн канчаар, ол хамаачок бистин коллектив амылдамчыларынын 90 хуузу хемиян ол талазында чурттап турар. Боттарынын талазына кыска хуусаада көвүрүгү шипчелт кылып доозар дээш болдунар ла хемчелерин алыр бис.

Хоорай чагыра дарганын оралакчы Г. Н. Павлов журналисттерин айтканына харылап тура, дараазында чүдөлдөргө озагай кичээнге ит улаптардын. Ол чарыкта чурттакчылар, албан черлери,

организациялар, бүдүрүлгелер бүгү талазы-биле камгалаага артар. Ында чурттакчыларын саны 5 муң ажык, чагы үеде дача участоктарлыг, арат (таваачы) амьдараалык өг-бүлелеринин аай-дедир шипчээленин калбарар. Дүрген дуза чедирер автотранспорт, медицина хандыртылганы ажылдаар. Эмчи дуза чедирер төп үш дугаар-автотранспорт бүдүрүлгенин амьдараа эгелээр. Оон телефон харылзаасы, хөлез-төлөвир-биле холбашкан айтканыларын эн чоокку үеде шипчирлээр бис.

Ол чарык-биле кол шипчээленин хоорай алаанын чаа көвүрүгү-биле уламчылар. Кышкы, чагы үеде байдал эргижирөөн, оон кырында чалдып каан бетондары буступ, чарылып үрелген. Көвүрүгү тууду турар эн кол өвөө, сугта турар демір-бетон чагалар болгай, оон эрктен үш дугаар чагызы чылдын ийленип бадып орап. Бо талазы-биле бистин тускай өртөмнелерин хынап, шипчелт көргөн.

Көвүрүгү март 20-де транспорт аргышпас кылдыр хаап кааптар турдувус. РФ-тин Президент сонгулданыр капсырлажы бээрге, март 27-ге чедир узайдыр ужура таваарышкан. Көвүрүгү септеп, кылып киреринге тудугулар-даа, тудуг материалдары-даа белеп. Ону шипчелт-биле керээлг аймактып турар Красноярский 7 дугаары көвүрүгү тудуг отрядынын Михаил Бывок удурткан тудугулары кылдыр. Хоорайнын ол чарында пассажирлерин канчаар аргыштырарын Кызыл хоорайнын чагыра чери шипчирлээр апар. Кышкы үеде хем оруу-биле аргыштылганы бистер харылаар бис. Айтканынын болбайн канчаар, ол хамаачок бистин коллектив амылдамчыларынын 90 хуузу хемиян ол талазында чурттап турар. Боттарынын талазына кыска хуусаада көвүрүгү шипчелт кылып доозар дээш болдунар ла хемчелерин алыр бис.

Хоорай чагыра дарганын оралакчы Г. Н. Павлов журналисттерин айтканына харылап тура, дараазында чүдөлдөргө озагай кичээнге ит улаптардын. Ол чарыкта чурттакчылар, албан черлери,

“УЧИЛИЩЕДЕ “БОРАЛГАКТАР”, азы Аңаа хамаарыштыр харыы

“Шын” солунунун № 25 үндүрүлгөндө Кызылдын эмчи училищезинин эвуч башкысы А. Ондарнын “Училищеде “Боралгактар” деп материалды камсарыштыр номчулгаларга боттарынын үзөл-болдодарыны илеретип тур бис. Бир-ле дугаарында, материалды чырык үндүрер бетеде бижиткин өчүдүргө хамаарыштыр кандыг-даа хыналда чорутпааны бисти кайтаты. А. С. Ондар дөргүл-төрөл аайы-биле солун арнын ажылап, чүгө училищенин башкы коллективин эвөс, харын-даа Республиканын Кадык камгалал яамызына моральдыг когаралды чедирген.

Материалда бизнип турары ыкшап, училищенин директору Н. Д. Хертек амгы ажылында А. Ондарына чалааны-биле келбөөн. Ол Кызылдын эмчи училищезинин дүрүмүнү 9 дугаар чүүлүн езуугаар ТР-нин Кадык камгалал яамызына директор болуусу 5 кордакчыларнын аразында 1997 чылдын июль 5-те № 157 “а” дужаал-биле томуйлаткан. Кордакчыларнын аразында материалды автору А. Ондарын ады база турган.

1998 чылдын мартта ол-ла 5 кордакчыга хамаарыштыр кайызы удурткучу ажылда амьдарап шидарыл деп 156 кижиге айтканын салыра, башкыларын, студенттерин болгаш техниктин персоналды 99,8 хуузу Н. Д. Хертек дээш бүзүрелин илереткен. Коллектив хуралына директор 9 ай амьдараан соода, оон өчтөдү дидынаан. Хуралга Кадык камгалал яамызын А. Д. Молодойлу орушкан. Ат чок чагаанын хыналдазын Чазактан төлөө М. К. Насыл кылган.

Доозуучуларын документтерин белектеп тургаш, завуч башкы А. Ондар демдектер салырын чогуур деңгөөгө чедир организастап, контролдоп шидаван. Ол-даа болза ботуну билгенин кудузуз бизнөө чүүлүндө көргүскөн.

Н. П. Егорова училище эргелелин курларында турары шын, ынангыш ол ординаатурага өөрөнгө соода, дугурулга езуугаар дедир кээп амьдарап турган, ыналда-даа А. Ондар Н. Егорова-нын өөредилгезинге удур болган.

Н. Д. Хертек директорлап амьдараанында эгелеп, эмчи училищезин немелде өөредилге дээш бюджеттен дашкаар акша-хөредигил апарган. Оон ачызы-биле барык бүгү башкылар коллектив республикадан дашкаар хоорайларже билги, мергежилни бекиди өөренир аргалып апарган.

Материалда ады кирген Н.Ш. Тимей дээрзи амьдарап үшүскени дээш амьдараан үндүртек, сугаалып четпейн чыда, ийн дугаар үндүртекш, адвокаттын мурунуга РФ-тин 33 дугаар чүүлү КЗОТ-биле үнөр дугайында билдириниш чыккан бижээш, чоруй барган.

1998 чылдын июль 12-де эмчи училищезинин чолаачыны төрөл кижы аарып турар деп справканы көргүскөн, дилег кирерге, автомашыны чөпшээрээр турган. Орук аайыл-халавы болган хүнде ГИБДД органында чолаачынын кандыг-даа буруузу чок деп илереттинген. РФ КЗОТ-тун 118.1 чүүлүн езуугаар чолаачынын билдириништерин барымдаалаш, автомашына-нын үрелген черин септээр-

муратова 1999 чылдын июль 14-те КРЭ-нин улуг дарганы Д.М. Кууларга, эмчи училищезинин директору Н. Д. Хертекке таныштырган, ат безин салдыртып документини дамчыткан. Ол-ла үеде училищенин өртөктүг материалдар шыгжаар складна база хынаан. Бо-ла бүгү хыналдалар ук өөредилге черинин директоруну чөпшээрели чокка, болуп турган. Уш дугаар хыналданы кылган соода, 99 чылдын октябрь 6-да ТР-нин контрол-ревизия эргелелинин контролер-ревизору 1997 чылда тура, Тыва Республиканын Кадык камгалал яамызына кирген акша-хөредиге чогуур черлеринге ажыглап тынган деп түндөлдө үндүргөн.

1998 чылдын август 18-те ТР-нин Кадык камгалал яамызынын № 149 дужаалын езуугаар Н. Д. Хертекке 1998 чылдын элчелгил шөлөзизинде 9 хоюкту курортка дыштарыны биле берген турган. Ол алган 9 хоюу дээш, директор Н. Д. Хертек кандыг-даа шөлөз акшаны албаан. А ботуну элчелгил шөлөзизинге октябрь айны 10-дан эгелеп үнөгөн.

1997 чылдын июльда А. С. Ондарнын шыгыны дилээр биле завуч олутту хостап берген. Оон соода ол 1997 чылда Самара, 1998 чылда Санкт-Петербургу хоорайларже мергежилни бекидери-биле 1 ай курстуг өөредилгелерин эртин алган. Ындыг турбуже, А. Ондар башкыларын, студенттерин болгаш ада-иелерин хоумалдарын тооп көрбөй, өөредилге планын күүседиринин талазы-биле улуг частыгарынын кылып келген. А. Ондар бо-ла бүгүге хамаарыштыр ай чоруткан хемчелерин херекке албайн, башкылар-биле аразында ме-

Чаргы-чаалы — аактыг

судежеништерин амьчылган, оон материалда уламчы турары ыкшап, амьдара үнөмөй, 1998 чылдын сентябрыда коллектив хуралынын шиптиривинде каттап-ла кичээлдер эрттерер кылдыр шипчелткен.

1999 чылдын ноябрьда хоорай судуван шиптиривинде А. Ондар бир амьдара өске амьчел шипчелткенге чөпшээрешкен дугайында бижимел чөпшээрелгени чогууга сымдалгаш, амьдарага каттап артыган.

Амгы профвиледе комитетинин дарганы Н. П. Егорова коллективтин отчет-сонгулдамгы хуралына сонгуктаган. А. Ондарнын бизнип турары ыкшап, кым-даа ону чаалап олуртпаан, ол талазы-биле хуралдын шиптиривин Н. Д. Хертекте бар.

Н. Д. Хертек ботунун амьдара талазы-биле чылдын Россиянын Кадык камгалал яамызынын эмелге талазы-биле өөредилге Департаментинге өчтөдү берип турар. Амьдара келген үезинде Н. Д. Хертек үстүкү органдарга амьдарага хамаарыштыр сагындырып ал көрбөзү. 1997 чылда Москва хоорайга немелде өөредилгени база эртек. 1998-99 чылдарда ботунун амьдара талазы-биле Красноярск хоорайда харылап турар эмчи коллежиянын баазы-биле дорт харылзааны түдүп келген.

Материалдын автору А. Ондарын директору амьдара дүжүртүрүп дугайында Президентке, Кадык камгалал яамызын кичирген хоуму-дал бижиктери үндөзүн чок, чүгө ботуну үстүкү черлерде төрөл харылзааларын ажылап алгаш, шын өвес медээни, коргуушуну кылганы ол-дур. Харын-даа автор

